

GUNNAR JARRING, *An Eastern Turki-English Dialekt Dictionary*
Lunds Universitets Arsskrift. N. F. Avd. I Bd. 56. Nr. 4, (338 s.)

Doğu Türkistan'la ilgili dil malzemesini 1946-51 yıllarında 4 ciltlik eserinde vermiş olan G. JARRING, bu kez bu malzemenin sözlüğünü yayımlamış bulunmaktadır. "Önsöz" de belirttiği gibi, yazar buraya 1929-30 yılları arasında Doğu Türkistan'da bulunduğu sırada aldığı malzeme ile yayımladığı diğer dile dair eserlerinin söz hazinesini ve RAQUETT'in "English-Turki Dictionary" (Lund 1927)'de bulunup da kendi eserlerinde bulunmayan sözcükleri de eklemiştir. Bu sözlük Doğu Türkistan'ın Güney bölgelerinin dilini, özellikle (Batıdan) Kaşgar, (Doğudan) Hoten arasındaki alanı temsil etmektedir. Böylece Doğu Türkistan'ın Kuzey'inde gelişen yeni Uygur adıyla bilinen dili içine almaktadır. Yine yazar, bu sözlüğü 1935'e kadar olan devrin tarım, zanaat, alış veriş ve kervan yolu üzerinde cereyan eden hayatın mümesilleri olan halk tabakasının söz hazinesi olarak takdim etmektedir. Ondaki sonraki devrin gelişme evresinde ortaya çıkan söz ve deyim değişimleri buraya geçirilmemiştir, demektedir. Yazar Önsöz'de eserini bir yazı dili sözlüğü olarak hazırlamadığını, pek çok ağız farkı gösteren sözcük ve şekillerin türlü anlamlarını vermekle yetindiğini açıklamaktadır.

Bu sözlük bilimsel çalışmalar için çok yararlı olan bir eserdir. Yazarın öteki metin yayımlarında olduğu gibi, burada da uluslararası fonetik derneğinin yürürlükte olan fonetik sistemi kullanılmıştır, ki tabii dil özelliklerini tesbit etmek için çok elverişlidir. Yine bilimsel çalışmalar için kolaylık olan yöntemle, bir çok sözcüğün *Materials*'da geçtiği yerler, bazan da bununla ilgili bibliyografya da verilmiştir. Bunlarla birlikte Doğu Türkçesi üzerinde çalışan başka bilim adamlarının eserleri A. v. Le Coq, Malov, Katanov-Menges, Baskakov-Nasilov v.b. nda olan söz ya da şekiller de gösterilmektedir. Bir çok yer ve bitki adları, çok sayıda olan arapça ve farsça yanında az da olsa çinceden geçen sözcükler dikkati çeker. arapça ve farsçadan geçen sözcüklerin türlü şekilde söylenişi, bunların geldiği dilde yazılışı düzgün ve doğ-

¹ *Materials to the Knowledge of Eastern Turki*, I-IV, 1946-51. Vaktiyle bu eser tarafından iki makale halinde DTC Fakültesi Dergisi cilt VIII-3 de, Cilt IX-2-4, 1950-53 de tamtilmişti.

ru olarak alınmıştır. Bunlar fonetik bakımından önem taşırlar, meselâ bazı arapçada *i-* [olan] sözcüklerin *e-* ile başlaması *ehsan* 'ihsan', *ehtiyat* 'ihtiyat' gibi. Yazar'ın da Önsöz'de söz konusu ettiği gibi, bir çok sözcüğün türlü türlü, en az iki telâffuz şekliyle, hattâ kimi sözcüklerin sekize kadar çıkan fonetik şekil ve anlam ayrıntısı ile verilmesi göze çarpmaktadır. Meselâ: *burun* 'daha evvel' 7 türlü *burna*, *burnae*², *burne bu.na*, *bu.nae* vb.; *buyur-* 8 türlü: *buyra-*, *buyru-*, *buyu-*, *buyura-*, *buyurae-*, *bure-*, *burei-*; *sargar-* 'sarar-' 8 türlü: *sari-gar-*, *sarga-*, *sargaer-sargaey-*, *sargır-*, *saergar-*, *saergaer-* gibi; sarı ise 5 türlü: *saerig*, *saeriq*, *saeyig*, *sırığ*, *siyig*; soğuk 7 türlü: *sogak*, *sogag*, *sowuk*, *souk*, *sawuk*, *suwak* gibi; Yabancı sözcüklerde: 'siyah' *siah*, *sia*, *sie*; 'taraf' *teref*, *terep*, *tey'ep*, *taeraef*²; *aftab* fars. آفتاب 'ışık, şua' 6 türlü: *aftap*, *a*: *bta:b*, *abtab*, *abtap*, *aptap*; *çarpay* fars. چهار پای (dört ayak) burada karyola, yatak yeri, 7 türlü, *çapê*, *çap*: *pe*, *ça*: *pi*, *ça*: *pi*, *çaype* v.b. Bazı coğrafî adlarda: Yarkend: *yarken*, *yerkend*, *yeykend*, *yayken*, *yeyken* gibi. Bu çeşitli telâffuz ayrıntısı kişi adlarına kadar yayılmıştır. Meselâ İbrahim adında: *iv*: *rahim*, *ivrahim*, *ur'ayim* gibi. Aynı sözcük söylenişine göre, ya da önsese göre sözlüğün türlü yerlerinde de gösterilmiştir.

Bazı fiillerin de türlü şekil ve anlamları genişçe verilmiştir: *alıp kel-* 'getir- vb.' 7 çeşit şekilde: *aalıp kel-*, *apkel-*, *aepkel-*, *epkel-*, *aepke-* vb. Umumiyetle *al-* fiiliyle yapılmış tasvirî fiillerden *alıp bar-*, *alıp ber-*, *alıp çık-*, *alıp çıkar-*, ve bunların daha da genişletilmiş şekilleri ile *alıp barıp ber-* 'götürüp ver-', *alıp çıkıp koy-* 'çıkartıp koy-', yine bu fiillerin başka sayfalarda da *appar-*, *apper-*, *apar-*, *apkel-*; *apkir-* 'alıp gir-', *apçık-* gibi şekilleri de verilmektedir, yumuşamış olan ünlü türlerinde yine bu ünlülere göre değişen şekiller yerleştirilmiştir. Böylece fonetik çalışmaları için karşılaştırma olanakları bol bol verilmektedir.

Yazı dilinde de olduğu gibi sonsesteki *-g*, *-k*'ların (meselâ *açıg*, *açık*), her ikisine de raslanmaktadır. *amrak* 'sevgili, sevimli vb.', *bek'aul* 'aşçı', *buluñ*, [köşe bucak, taraf] gibi eski sözcüklerden de örnekler vardır. *Umlaut* olayının köklere de etkisi dolayısıyla olacak ki, bazı fiillerde meselâ *tap-*, *taep-*, 'bul-' her ikisi de gösterilmektedir. 74. sayıfadaki *çirik*, *çerik*, *çeyik* asker, çeri, ordu' arapçanın *şerik* شريك sözünden geldiği yanlıştır, Türkiye türkçesinde yeniçeri sözcüğünde yaşayan bu deyim, eski türkçede de vardır. [Bk. Ahmet CAFEROĞLU: Uygur Sözlüğü 'ordu';

² Maalesef Association Phonetique Internationale'in bütün işaretleri matbaada bulunmadığından, bunların ünlülerini eserde olduğu gibi gösteremiyoruz.

CC çeri 'Heer', vb. İbn Müh., Abu Hay. *çerik*, aynı anlamda.] Gerçi bu sözlük bir halk dili sözlüğüdür, ama gösterilen bir çok şekiller, arapça ve farsçadan geçmiş sözler ve bunların değişimleri, titiz çalışma bu eseri yazı diline de pek yararlı kılmaktadır. Pavet DE COURTEILLE ve RAQUETTE'den sonra böyle bir sözlüğe çok ihtiyaç vardı; bir çeşit uzmanlık alanı ile sınırlanmış oluşu ve uluslararası fonetik alfabe kullanışı da, bu gibi çalışmalara iyi bir örnektir.

SAADET ÇAGATAY